

Haziran 1919 tarihli bu belgede ülkenin durumu ve dış ilişkileriyle ilgili yeni açılımlar, çeşitli boyutlarıyla Ermeni meselesi, ülkenin kurtuluşu için Amerikan mandası isteyenlere yönelik cevaplar, Osmanlı başkentiyle ilgili gelişme ve yorumlar ve milli direniş örgütlerinin kurulması gibi hususlara kısaca değinilmektedir.

Bu arada Erzurum'da Doğu Anadolu illeri için, daha güvenli olan Sivas'ta da bütün ülkeyi kapsayan bir kongrenin toplanmasına yönelik adımlar için ilk kararlar Amasya'da alınmıştır. Yani strateji burada çizilmiş, duyurulmuş ve uygulamaya konmuştur.

Kitapta Mustafa Kemal ve Rauf Orbay ile yapılan mülakatlara da yer verilmiştir. Prof. Hikemt Özdemir belgeler üzerine kendi yorumlarını koyarak sadece izahlı bir kaynak yayını yapma yoluna girmemiş, aksine çok zengin bir kaynakça kullanarak eseri Amasya belgeleri hakkında tam ve etraflı bir araştırma ürününe çevirmiştir. Kitap bu yönüyle de önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Osman Demiral

Cengiz Alyılmaz, *ESKİ TÜRKÇENİN SÖZ VARLIĞININ DÜZ VE TERS DİZİMİ*, Kurmay Yayınları, Ankara, 2004.

Bilişim sektöründeki hızlı gelişmeler, Türklük Bilimi araştırmalarında da hissedilmektedir. Lehçeler arası alfabe çevrimi programlarının hazırlanması, kelime sıklığı sözlüğünün hazırlanması, sözlüklerin ters dizimlerinin yapılması, bilgisayar destekli Türkoloji çalışmalarından birkaçıdır. Elimizdeki *Eski Türkçenin Söz Varlığının Düz ve Ters Dizimi* adlı çalışma da bunlardan biridir.

Bilgisayar yardımıyla hazırlanmış bir ters dizim çalışması daha önce Türk Dil Kurumu'nun 1988 tarihli *Türkçe Sözlük*'ü baz alınarak Efrasiyap Gemalmaz ve Abdurrahman Tarikdaroğlu tarafından yapılmıştı.¹ Daha sonra bu çalışma, Türk Dil Kurumu'nun 1998 tarihli *Türkçe Sözlük*'üne göre tekrar hazırlanıp araştırmacıların dikkatine sunuldu.² Bu alanda yapılmış bir diğer çalışma ise Eski Türkçe döneminin söz varlığını

¹ Efrasiyap Gemalmaz, Abdurrahman Tarikdaroğlu, "*Türkçe Sözlük*"ün *Ters Dizimi, Türkçe (STT) Sözlük Öğelerinin Sondan Başa Alfabetik Dizimi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları 856, Erzurum, 1998.

² Efrasiyap Gemalmaz, Abdurrahman Tarikdaroğlu, Belgin Tezcan Aksu, *Türkçe Sözlük'ün Ters Dizimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları 845, Ankara, 2004.

kapsayan *Eski Türkçenin Söz Varlığının Düz ve Ters Dizimi* adlı eserdir. Eski Türkçenin kelime hazinesine göre hazırlanan bu eserin diğer ters dizim çalışmalarından ayrılan yönü, sözlük öğelerinin düz dizimine de yer vermiş olmasıdır.

Efrasiyap Gemalmaz'ın sunumu ile başlayan eser, "Ön Söz" ve "Giriş"ten sonra iki ana bölüme ayrılmış, bunu "Sonuç" ve "Öneriler" kısımları takip etmiştir. Eserin birinci bölümünde "Eski Türkçenin Söz Varlığının Düz Dizimi", ikinci bölümünde ise "Eski Türkçenin Söz Varlığının Ters Dizimi" yer almaktadır.

Araştırmacı, eserin ön sözünde; Türk dilinin köken bilimi, sözlük bilimi, sözcük bilimi ve yapı bilimi ile ilgili çalışmalarına katkı sağlamak ve Türk yazı dilinin Eski Türkçe dönemine ait söz varlığının gelişmişliğine ve zenginliğine dikkat çekmek amacıyla bu çalışmanın hazırlandığını, eserin Eski Türkçe (Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçeleri) dönemine ait söz varlığının düz ve ters dizimini içerdiğini, eserde düz ve ters dizime esas teşkil eden söz varlığının V. M. Nadelyaev (vd.) tarafından hazırlanan *Drevnetyurkskiy Slovar*³ (Eski Türkçenin Sözlüğü)'dan alındığını, ters dizimde uygulanan yöntemde ise, E. Gemalmaz ve A. Tarikdaroğlu'nun birlikte hazırladıkları "*Türkçe Sözlük*"ün *Ters Dizimi* adlı eserin yol gösterici olduğunu belirtmektedir.

Çalışmanın "Giriş" bölümünün 'Eski Türkçe Dönemi ve Söz Varlığı Üzerine' başlıklı kısmında Türk yazı dilinin dönemleri tasnif edilirken, Eski Türkçe dönemi üzerinde araştırma ve inceleme yapan bilim adamlarından bir kısmının Eski Türkçe devresine sadece Köktürk ve Uygur dönemlerini dahil ettikleri, diğer bir kısım bilim adamlarının da ortak söz varlığı ve dil özellikleri dikkate alındığında Karahanlı Türkçesinin de bu devreye dahil edilmesi gerektiğini söyledikleri belirtilmiştir. 'Eski Türkçenin Söz Varlığının Düz ve Ters Diziminin Hazırlanmasının Amacı' başlıklı kısımda ise, çalışmanın asıl amacının Eski Türkçenin kelime hazinesinin ters dizimini hazırlamak olduğu, bu sayede Türkçenin köken bilimi çalışmalarına da katkıda bulunmak istendiği fakat daha sonra Türkçenin sözlük bilimi, sözcük bilimi ve yapı bilimi ile ilgili çalışmalarına da ışık tutar düşüncesiyle düz dizime de eserde yer vermenin uygun olduğu dile getirilmiş ve çalışmanın hedefleri şu şekilde sıralanmıştır:

1. Eski Türkçe dönemine ait söz varlığının eskiliğini, zenginliğini ve gelişmişliğini ortaya koyarak Türk dilinin önceki dönemlerine ışık tutmak,

³ V. M. Nadelyaev (vd.), *Drevnetyurkskiy Slovar*, Leningrad, 1969.

2. Türk yazı dilinin Eski Türkçe dönemine ait söz varlığının dinamik (fiiller) ve statik (isimler) öğelerinin tespit edilmesine imkân sağlamak,
3. Eski Türkçenin söz varlığının ters dizimi sayesinde, aynı kavram alanı içinde yer alan ve aynı kök, köken ve gövdelerden görevli dil öğeleriyle türetilmiş kavram işaretlerini belirleyerek, Türkçenin köken bilimi çalışmalarına kaynak oluşturmak,
4. Türkçenin sözcük yapım yollarının belirlenmesine katkıda bulunmak,
5. Eski Türkçe dönemine ait anlamlı dil öğelerinin (kavram işaretlerinin / sözcüklerin) yapımında kullanılan görevli dil öğelerinin (yapım eklerinin / biçimbirimlerin) tespit edilmesine yardımcı olmak,
6. Kavram işaretlerinden hareketle dönemin sosyal, kültürel, siyasî, askerî, iktisadî... yönlerine dikkat çekmek.

“Yöntem” kısmında ise, bilgisayar yardımıyla hazırlanan eserde uygulanan metot ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Burada, *Drevnetyurkskiy Slovar* adlı sözlükte ayrı madde başı olarak verilen sesteş sözcüklerin (...I, ...II, ...III) gibi rakamlarla numaralandırıldığı, bu eserde ise numaraların dizimi etkilememesi için kaldırıldığı söylenmiştir. Ayrıca *Drevnetyurkskiy Slovar*’da Kiril alfabesine göre yapılan sıralama işleminin eserde Lâtin alfabesine göre düzenlendiği de vurgulanmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde “Eski Türkçenin Söz Varlığının Düz Dizimi” bulunmaktadır. Bölüm kendi içinde Fiiller (s. 5-116) ve İsimler (s. 119-352) olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Düz dizimde *Drevnetyurkskiy Slovar*’da madde başı olan kelimeler, alfabetik bir sıra ile verilerek Eski Türkçenin söz varlığı gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Eserin ikinci bölümünü ise “Eski Türkçenin Söz Varlığının Ters Dizimi” oluşturmaktadır. Bu bölüm de Fiiller (s. 359-468) ve İsimler (s. 471-703) olarak iki grupta toplanmıştır. Bilindiği gibi Türk dili, yapısı itibarıyla sondan eklemeli bir dildir. Eklemeli dillerde, tek veya çok heceli kelime kökleriyle ekler vardır. Türkçe gibi eklemeli dillerde yeni kelime yapımı da büyük ölçüde ekler aracılığıyla olur. Türkçede eklerin kullanımında çok ayrıntılı ve kesin kurallar mevcuttur. Ayrıca hangi eklerin isimlere, hangi eklerin fiillere geleceği de kesin kurallara bağlıdır. İşte sondan eklemeli bir dil olan Türkçenin kök, gövde, taban ve ek arası ilişkilerini görebilmek için ters sıralanmış bu sözlükte, Eski Türkçe dönemi-

ne ait söz varlığının fiillere ve isimlere getirilen eklerini de kolayca görebilmek mümkündür.

Kısaca, Eski Türkçenin söz varlığının tersten sıralanmış bu bölümü bize, kelime sonlarında hangi seslerin bulunduğunu ve kelimelere ekler getirildiğinde, kelime sonlarında ve ek başlarında hangi seslerin değiştiğini; hangi eklerin, ne türlü kelimeler türettiğini belirlememizi sağladığı gibi, söz dizimi konusunda da, düz sıralanmış bölümde tamlayanlarına göre verilmiş birleşik yapılara, tamlananlarına göre de ulaşmamızı sağlamaktadır.

Araştırmacı, eserinin “Sonuç” bölümünde, *Drevnetyurkskiy Slovar*’dan hareketle Eski Türkçe dönemine ait söz varlığının toplam 22919 olduğunu, bunlardan 6900’ünü fiillerin; 16019’unu da isimlerin oluşturduğunu ve bu anlamdaki dil öğelerinin %74’ünün Türkçe kökenli olduğunu söylemektedir. Çalışmada bir de “Öneriler” kısmı yer almaktadır. Bu bölümde de Eski Türkçe dönemiyle ilgili yapılacak çalışmalara bazı teklifler sunulmaktadır.

Alanında bir boşluğu doldurduğuna inandığımız bu eserin Eski Türkçe dönemiyle ilgili inceleme yapan araştırmacılara faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Osman KABADAYI

Liliya İbrahimova, TÖRKİ HALIKLAR İCATINDA “ÇURA BATTIR” DASTANI, Kazan 2002.

Türk toplulukları, 1552 yılında Kazan’ın Rusların hakimiyeti altına girmesiyle birlikte büyük yıkımların yaşanacağı, yeni bir döneme ayak basmıştır. Çarlık Rusyası, öncelikle İdil-Ural bölgesini ardından da tüm Türkistan’ı yavaş yavaş işgal etmeye başlamış, sınırlarına dahil ettiği bölgelerdeki halkı kendisine bağlayabilmek için de misyonerler vasıtasıyla yoğun bir Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma faaliyetine girişmiştir. Çoğunluğu Müslüman olan Türk topluluklarını Hıristiyan yapma, dolayısıyla Ruslaştırma politikası, uzun yıllar çeşitli yönetimlerin farklı uygulamalarıyla devam edip gitmiştir. Türklere karşı kimi bölgelerde sert kimi bölgelerde daha yumuşak tedbirler olarak başarıya ulaşmayı hedefleyen Ruslar, istediklerini yerine getirenlere siyasi, ekonomik her türlü kolaylığı göstermişler, politikalarına aksi davranışta bulunanlara ise hoşgörülü olmamışlardır (Zenkovsky 2000). Çarlık Rusyası’nın açmış olduğu Rusça